

Școala de Studii Avansate a Academiei Române
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

Clerul Bisericii Ortodoxe Române în fața provocării legionare

Rezumatul tezei de doctorat

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Ioan Chiper

Doctorand:

Dragoș-Mihail Pârcălabu

București

2022

Cuvinte cheie: perioada interbelică, Biserica Ortodoxă Română, Sfântul Sinod, clerul ortodox, extrema dreaptă, Legiunea Arhanghelului Mihail, Garda de Fier, mișcarea legionară, Statul Național Legionar

Majoritatea studiilor recente care au ca subiect implicarea Bisericii Ortodoxe Române în viața socială, din perioada interbelică, limitează la anumite aspecte analiza întregului corpus interpretativ, tratându-se cu precădere teme de domeniu cultural și național. Activismului politic al unei părți a clerului inferior în cadrul partidelor politice interbelice, și cu precădere cadrul grupărilor de extremă, rămâne încă o problemă controversată a dezbaterilor istoriografice. Pe lângă volumul mic al surselor primare, obiectivitatea discuției poate denatura ușor prin doza de subiectivitate ce ține de statutul Bisericii Ortodoxe în societatea românească, dar și de evaluarea ideologică a problemei legionare. Concomitent, apropierea unei părți a clerului inferior de gruparea legionară, cu cauzele și efectele pe care le-a avut, a fost privită de către istoriografie ca un element subsidiar al interacțiunii ideologice și faptice dintre instituția Bisericii Ortodoxe și Legiunea Arhanghelului Mihail, sub toate denumirile ei din perioada interbelică. Cu mici excepții, accentul nu a fost niciodată pus pe clerul inferior și importanța lui ca grup social. Poziția Bisericii, prin vocea Sfântului Sinod, față de grupările de extremă dreaptă nu poate fi explicată fără cunoașterea motivelor pentru care preoții s-au înscris și au activat în aceste grupări.

În descrierea relației pe care Biserica Ortodoxă Română a avut-o, de-a lungul secolului trecut, cu puterea politică se folosesc deseori generalizări. O astfel de generalizare este aceea că Biserica a fost apropiată de mișcarea legionară sau că o mare parte dintre preoți erau înregimentați în cadrul acestei grupări politice. O altă motivație pentru alegerea temei derivă din curiozitatea de găsi resursele arhivistice care să confirme sau să infirme această generalizare.

Importanța temei acestei lucrări, clerul Bisericii Ortodoxe Române în fața provocării legionare, este reflectată de actualitatea ei. Teme precum relația dintre Biserică și stat sau implicarea preoților în politică au fost subiectul discuțiilor opiniei publice de la începutul statului modern și până astăzi, indiferent de tipul regimului politic. Lucrarea se dorește a fi o analiză a unei pagini controversate a istoriei interbelice - atitudinea Bisericii naționale față de o mișcare de extremă dreapta. Printr-o cercetare laborioasă a arhivelor din România am putut analiza nu doar

modul în care ierarhia superioară s-a raportat la mișcarea legionară, ci și cum aceasta a fost percepută de clerul inferior.

Lucrarea are un scop realizarea unei analize ample a tuturor aspectelor care au condus la îmbrățișarea ideilor legionare de către unii membri ai clerului BOR în perioada 1927-1941, de la apariția Legiunii Arhanghelului Mihail și până la Rebeliunea Legionară. Având în vedere situația politică dinamică a României interbelice, cât și statutul Bisericii și clerului în societate, am încercat să realizez, dintr-o perspectivă cronologică, modul în care mișcarea legionară s-a apropiat de clerul ortodox. Este o perioadă caracterizată de căutări a întregii societăți pe plan identitar, instituțional, politic și cultural. Atât Biserica, ca o instituție seculară și strâns legată evoluția statului, cât și clerul, percepute deseori ca elemente retrograde în noul stat modern, au trebuit să se adapteze și să evolueze împreună cu noile realități, în încercarea de a-și stabili locul exact pe care îl ocupă în societate și în raport cu statul.

Pe de altă parte, pentru a aprecia implicarea preoților în gruparea de extremă dreaptă, a fost necesară o analiză a modului în care regimurile politice interbelice s-au poziționat față de Biserică și clerici, dar și cum ierarhia bisericească, prin hotărârile Sfântului Sinod, s-a raportat la puterea politică.

Elementul de noutate al lucrării prezente este analiza relației dintre membrii Bisericii, conform concepției eclesiologice în care ierarhii, clerul, monahii și credincioșii au un rol la fel de important, și mișcarea legionară, ca grupare politică.

Pentru realizarea unei imagini de ansamblu a tuturor factorilor care au influențat simpatiile legionare și înregimentarea politică a unor preoți în Legiune, am avut în vedere și comparația cu activitatea politică a celorlalți preoți în partidele aflate pe scena politică interbelică.

Pentru atingerea scopului acestei teze, am avut în vedere mai multe obiective de cercetare, unele dintre ele fiind descoperite pe parcursul documentării:

- contextul politic, economic și cultural al perioadei interbelice;
- relația dintre regimurile politice - democrația parlamentară, regimul autoritar al regelui Carol al II-lea, regimul legionaro-antonescian, și ierarhia superioară a BOR;
- implicarea clericilor în viața politică și atitudinea Bisericii, prin Sfântul Sinod, organul suprem de decizie, față de această practică;
- analiza cantitativă și calitativă a acțiunilor politice ale preoților legionari;
- modul în care opinia publică a perceput acțiunile clerului cu simpatii legionare.

Abordarea acestui subiect necesită un demers interdisciplinar, unde sursele istorice trebuie întregite cu informații din sociologia religiei, antropologie culturală, teologie, etnologie și statistică.

Din spațiul legionar se disting patru lucrări importante care tratează tema apropierea dintre creștinismul ortodox și legionarism. Trei dintre ele¹ sunt lucrări apologetice prin care se încearcă separarea de curentul fascist european, accentuând latura mistico-religioasă a Legiunii. De fapt, atitudinea religioasă, care uneori atinge și conotații mistice, e principalul argument care opune încadrarea Legiunii în curentul fascist european. Minusul acestor lucrări vine din faptul, că reliefând această latură ce intră în contradicție cu „anti-clericalismul” sau „anti-creștinismul” mișcărilor fasciste europene, nu pot crea o imagine pur obiectivă a fenomenului în sine. Un al doilea scop al celor trei lucrări menționate este acela de a găsi elementele necesare care fac posibilă apropierea mișcării de Biserică în spectrul doctrinar, ci nu în cel imanent. Chiar dacă toate celelalte elemente doctrinare nu depășesc linia teologică a ortodoxiei, marea problemă a fost de găsi o explicație principalului „păcat” pentru care legionarii au fost acuzați: crima politică. Cea de-a patra lucrare, a teologului Gheorghe Racoveanu², ce are la bază o conferință ținută la 15 martie 1943 în lagărul Buchenwald, propune o altă perspectivă, profund teologică, de abordare a acestei apropieri, depășind maniera justificatoare și apologetică. Pentru acest teolog, care nu a fost un cadru activ în interiorul Mișcării, maniera de discuție a subiectului impune în primul rând elemente canonice și exegetice.

Majoritatea lucrărilor care dezbat această temă accentuează rolul clerului inferior în cadrul Mișcării, referindu-se aproape întotdeauna la evenimentul înmormântării celor doi legionari căzuți pe frontul spaniol, Ionel Moța și Vasile Marin. Afirmăția istoricului spaniol Francesco Veiga, referitoare la evenimentele din 1937, : „Din cei zece mii se preoți câți erau în țară, două mii făceau parte din Legiune.”³, citându-l la rândul său pe Sergio Miranda Carrington, a fost preluată de toți istoricii, fără a mai fi discutată. Mai nou, tema numărului preoților legionari a fost reluată și de către istoricul american Roland Clark, fără a ajunge la o concluzie finală⁴. Astfel, clericii legionari

¹ Pr. Ilie Imbrescu, *Biserica și Mișcarea Legionară: apostrofa unui teolog*, București, Cartea Românească, 1940.; Pr. Victor Moise, *Mișcarea legionară și credința strămoșească*, București, Editura Majadahonda, 1994., Flor Strejnicu, *Creștinismul Mișcării Legionare*, Sibiu, Editura Imago, 2000.

² Gheorghe Racoveanu, *Mișcarea Legionară și Biserica. Omenia și frumusețea cea dintâi*, București, Editura Samizdat, 2002.

³ Francesco, *Istoria Gărzii de Fier (1919-1941). Mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 231.

⁴ Roland, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2015. p. 199.

erau reduși la un număr de 20% din totalul preoților ortodocși, fără a se discuta premisele acestei aderări masive sau importanța lor, atât din perspectiva de activiști politici în cadrul grupării legionare, cât și în cadrul misiunii lor pastorale.

O altă manieră istoriografică de a dezbate acest amplu subiect a fost aceea de a reactiva vechea discuție interbelică asupra implicării preoților în politică, încercându-se găsirea unor cauze ce țineau mai mult de domeniul material, decât de cel transcendențial⁵. O a treia perspectivă propunea rezolvarea acestei probleme prin cheia interpretării relației dintre Biserică și Stat⁶.

Un al tip recent de analiză este acela de a prelua din cercetările internaționale ce privesc fascismul, conceptele de religie politică, sacralizarea religiei sau fascism clerical, forțând explicarea fenomenologică prin stereotipii⁷.

Oliver Jens Schmitt este primul istoric care abordează diferit tema propunând ca ipoteză de lucru analiza rolului social și politic al preoților în mișcările de extremă dreapta, delimitându-l de gândirea bisericească ori ideologia extremistă legionară sau cuzistă - „În centru nu stă BOR ca instituție, ci clerul ca grup social.”⁸. Deși, este singurul studiu care are în centru această temă, nu reușește să rezolve cea mai stringentă problemă, și anume cea a cauzelor care au condus la îmbrățișarea ideologiei legionare de către o parte a clerului.

Având în vedere faptul că o mare parte a lucrării se axa pe analizarea acțiunilor clericilor din mediul rural, cea mai importantă sursă de documentare a reprezentat-o studierea arhivelor. Cu siguranță, cea mai importantă resursă arhivistică o constituie arhiva BOR, care din păcate este închisă publicului, eforturile mele de a studia acolo fiind respinse. Resurse importante am găsit la Arhivele Naționale Istorice ale României (A.N.I.C.) și Arhiva Consiliului pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.). Activitatea în arhive a fost asemănătoare cu cea a unui detectiv. Cercetând fondurile Ministerul de Interne - Diverse, Direcția Generală a Poliției și

⁵ Mirel Bănică, *Biserica Ortodoxă Română, stat și societate în anii '30*”, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 170-176.

⁶ Florin Muller, *Metamorfoze ale politicului românesc 1938-1944*, București, Editura Universității București, 2005, capitolul „Ortodoxismul, religiozitatea și Mișcarea Legionară” Dan Pavel, *Legionarismul în „Doctrină politică. Concepte universale și realități românești”*, coordonator Alina Mungiu-Pippidi, Iași, Ed. Polirom, 1998; Constantin Iordachi, *De la credința naționalistă la credința legionară. Palingenezie romantică, militarism și fascism în România modernă* în vol. „Fascismul european 1918-1945”, editor Constantin Iordachi, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2014; Zigu Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980.

⁷ Ionuț Biliuță, *Fascism as Political Religion. The Case of Romanian Iron Guard*” în www.ceeol.com (20.05.2016); Mihai Chioveanu, *Arhanghelul acestei lumi. Legionarismul ca religie politică*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, vol. VII, nr. 3/2007, p. 555-582.

⁸ Oliver Jens Schmitt, *Clerul ortodox și extrema dreaptă în România interbelică*, în „Archiva Moldaviae”, vol. VIII, 2016, p. 95-115.

Direcția Generală a Jandarmeriei, am reușit să găsec informații despre preoți, statistici și liste de membri ale mișcării legionare. Plecând de la dosarul 10/1936 - M.I.(Diverse) - A.N.I.C., unde se regăseau liste nominale, întocmite de Securitate în 1956, cu preoții suspectați de activitate legionară, am cerut la A.C.N.S.A.S dosarele lor. Nu am primit decât dosarele de cercetare ale preoților Ion Dumitrescu-Borșa, Gerogescu-Edineți și Grigore Cristescu, ale celorlalți nefiind găsite sau producându-se confuzie de nume. O resursă importantă pentru analiza relației dintre Sinod și stat a constituit-o Fondul Miron Cristea de la A.N.I.C.

Cel de-al doilea izvor istoric important a fost presa vremii, și în special presa religioasă, amintind „Biserica Ortodoxă Română. Revista Sfântului Sinod”, împreună cu suplimentul sau în care erau transcrise ședințele Sfântului Sinod, „Mitropolia Moldovei”, organul de presă al Mitropoliei Moldovei, „Telegraful” din Sibiu și „Renașterea” din Cluj.

O altă sursă prețioasă de documentare a fost memorialistica unor preoți sau teologi: Nichifor Crainic, preot Ion Dumitrescu-Borșa, preotul Ilie Imbrescu, Nicolae Grebenea, Viorel Trifa și mitropolitul Valeriu Anania.

Lucrarea este structurată cronologic, având în vedere etapele de dezvoltare ale mișcării legionare: 1927-1933, de la formarea Legiunii Arhanghelului Mihail și până la asasinarea prim-ministrului I.G. Duca, perioada de început în care gruparea politică iese din anonimul regional și tinde să devină o mișcare de mase; 1934-1937, perioada de glorie a legionarilor, în care a fost aplicată o nouă strategie politică și la finalul căreia a fost obținut un succes electoral; 1938-1940, perioada regimului autoritar al lui Carol al II-lea, caracterizată de conflictul dintre rege și legionari; 1940-1941, perioada „Statului Național Legionar”, încheiat cu Rebeliunea Legionară.

Primul capitol al tezei - „România Mare - între conservatorism și reformă”, deși nu are un caracter de noutate, are rolul de a sintetiza situația politică și socială a României după Marea Unire și de a descrie factorii ce au favorizat apariția curentului de extremă dreaptă în țară, plasându-l în contextul european.

Cel de-al doilea capitol - „Provocările BOR în perioada” interbelică prezintă rolul Bisericii în societatea românească și problemele cu care s-a confruntat în perioada interbelică - formarea unui corp unitar în urma Marii Unirii, relația cu Biserica Greco-Catolică și Romano-Catolică, dar și implicarea clerului în viața politică.

Al treilea capitol - „Primii clerici sub „sabia Arhanghelului Mihail”. 1927-1933” analizează modul în care o parte din preoți au fost atrași de ideile extremei drepte. În această

perioadă, Legiunea Arhanghelului Mihail, apoi Garda de Fier, concurează cu LANC, din care se rupsese pentru atragerea de noi membri. După o prezentare cronologică a perioadei, am încercat să abordez câteva probleme specifice acestei perioade: propaganda legionară în comparație cu cea cuzistă, evoluția numerică a Gărzii de Fier; studii de caz despre clericii care au devenit model pentru studenții naționaliști, comportamentul electoral al legionarilor și modul în care opinia publică a perceput asasinatul politic.

În cel de-al patrulea capitol – „„Suim biserici, stăm viteji în închisori...”. 1934-1937”, plecând de la modul în care legionarii au regândit propaganda politică, am punctat principalele acțiuni prin care mișcarea legionară, sub numele de Partidul „Totul pentru Țară”, a intrat în contact cu preoțimea din lumea rurală, dar și cu ierarhii Bisericii, o relație care a avut suișuri și coborâșuri și a culminat cu „martiriul” lui Moța și Marin pe frontul din Spania.

Al cincilea capitol - „Biserica și preoții în timpul regimului autoritar. 1938-1940” prezintă relația dintre Biserică și regimul autoritar al regelui Carol al II-lea. În cel de-al doilea subcapitol este prezentată atitudinea ierarhilor și preoților față de măsurile cabinetului Goga-Cuza. După instaurarea regimului autoritar și interzicerea activității partidelor politice, patriarhul având funcția de prim-ministru, clerul s-a aflat în situația de alege între susținerea regimului sau a continua să facă politică de partid. Pentru a realiza cât de puternic au fost înrădăcinate valorile legionare ale unor preoți, este important de analizat cazurile unor clerici în contextul tuturor evenimentelor din această perioadă – regimul de detenție, semnarea declarațiilor de desolidarizare față de mișcarea legionară și înregimentarea în FRN.

În ultimul capitol, cel de-al șaselea, – „Statul Național Legionar. Septembrie 1940 – Ianuarie 1941” este descrisă activitatea ierarhilor și preoților în cadrul guvernării generalului Antonescu în colaborare cu mișcarea legionară. Sinodul, prin ierarhii săi, a avut o atitudine rezervată de-a lungul acestei perioade și au condamnat în mod ferm evenimentele din 21-23 ianuarie 1941. Deși nu a fost posibilă realizarea unei statistici a preoților care au intrat în mișcare din toamna anului 1940, violențele de care au dat dovadă unii dintre ei în timpul Rebeliunii, au aruncat o imagine negativă asupra întregului cler, Biserica, prin vocea patriarhului, condamnând gestul lor.

Așadar, pe parcursul celor șase capitole am încercat să realizez o radiografie cât mai obiectivă a motivelor pentru care o parte a clerului ortodox a fost atrasă de ideologia legionară,

încercând să scot în evidență acțiunile individuale pentru a putea construi concluzii pertinente, excluzând generalizările.